

Антоніна Березовенко

ВПЛИВ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОСТІ

Нужно видеть абсурдность и бессмысленность мира, в котором мы живем, и вместе с тем верить в дух, с которым связана свобода, и в смысл, который победит бессмыслицу и преобразит мир. Это будет торжеством царства Духа над царством Кесаря, торжеством Истины не только над ложью, но и над частичными, дробными истинами, претендующими на руководящее значение.

(Н.Бердяев.
Царство Духа и Царство Кесаря [1, с. 294].)

У статті розглянуто наукові погляди Ю.В. Шевельова як такі, що обґрунтовують історичну присутність української нації на геополітичній карті світу, а отже, віді-

грають роль значущого чинника формування української національної ідентичності та української державності.

Ключові слова: Ю.В. Шевельов, національна ідентичність, українська національна свідомість, слов'янська глотогенеза, історична фонологія, соціолінгвістика, лінгвістика.

Antonina Berezovenko. The Impact of Yuri Shevelov's Scholarly Approaches' on Ukrainian Identity and Statehood Formation. The article presents George Shevelov's scholarly approaches as the ones that founded a historical presence of the Ukrainian nation on a geopolitical map of the world, and as such influenced Ukrainian identity and Ukrainian statehood forming processes significantly.

Key words: George Y. Shevelov, national identity, Ukrainian national consciousness, Slavonic glotto-genesis, historical phonology, sociolinguistics, linguistics.

Державні перспективи національної спільноти значною мірою створюються індивідами, які поза тим, що ідентифікують себе з нею, ще й уособлюють її творчу потужність. Українці, які здійснили себе у світовій науці, відкривши людству нові обрії пізнання, тим самим створили нішу для розвитку української держави, убезпечивши її від ролі субстрата інших націй¹¹. Внесок цих особистостей в інте-

¹¹ Роздуми про сценарій бездержавного розвитку української нації, про роль мови у процесах націотворення містяться у роботах О.Потебні, упорядкованих Ю.Шевельовим і представлених із його передмовою та вступною статтею «Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця» у книзі «Мова – національність – денаціоналізація та у роботі В.Вернадського «Украинский вопрос и русское общество». (Див.: Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця// Мова – національність – денаціоналізація. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1992 –С.5 – 46; Вернадський В. Украинский вопрос и русское общество. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstor.com/ukrstor/vernadskij-ukrainskijwopros.htm>).

лектуальну скарбницю людства формує легітимне сприйняття нації ззовні, а також зумовлює самоідентифікаційні імпульси народу. Осмислення цих зв'язків, усвідомлення через них значення України для світу й для себе відкриває той вимір побудови нації, в якому постає її майбутнє.

Завдяки впливу думки Юрія Володимировича Шереха-Шевельова на сучасний стан гуманітаристики уявлення про Україну, її мову, культуру, а зрештою, й історичні перспективи, набули обрисів, цілковито відмінних від тих, що панували в світі до того. Навряд чи без розробленої ним теорії слов'янської глотогенези, яка обґрунтувала історичну присутність української нації на мапі Європи, українці мали б ті ж шанси на легітимне сприйняття української держави світом, що згодом уможливили проголошення державної незалежності України.

Фундаментальні лінгвістичні праці Ю. Шевельова «Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови» («A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic, 1965») та «Історична фонологія української мови» («A Historical Phonology of the Ukrainian Language», 1979, опублікована українською 2002 року), стали ключовими у розв'язанні наукової проблеми походження української мови, яку Шевельов вважав «центральною темою й проблемою свого наукового життя». Про неї він писав: «Щоб подати і оборонити цю проблему в моєму наświetленні, треба було дати критику найвпливовішої тоді концепції Олексія Шахматова (з якої виросла, в спрощеному і звульґаризованому вигляді, і офіційна концепція, що панує в Росії дотепер). У концепції цій найслабшою ланкою було, власне, походження білоруської мови, явно в Шахматова незадовільною. Виявити й розбити цю ланку, показати, що білоруська мова постала не з диференціації «праруської», а із злиття двох відмінних діалектних одиниць, – означало висадити всю концепцію розкладу первісно єдиної східнослов'янської мови й показати постання пізніших східнослов'янських мов з інтеграції діалектів – означало перебудувати всю усталену систему пог-

лядів. Білоруська мова була тим камінчиком, що витягти його – означало падіння цілого муру. Так генеза білоруської мови стала ключем до всієї первісної історії східнослов'янських мов, інакше, ніж дотепер баченої» [2, с. 278].

Отже, першою із названих робіт було створено підґрунтя запропонованої Шевельовим цілісної систематичної картини розвитку слов'янських мов, відмінної від панівної в офіційній славістиці теорії, сформульованої Олексієм Шахматовим¹². Ця остання постулювала спільний розвиток східнослов'янських мов до постання у XIV–XV ст. української та білоруської як менших галузок на спільному мовному дереві. Шевельов заперечив ці твердження, довівши, що витoki окремішного розвитку української та білоруської сягають дописемних часів (VI – VII ст.) і є продуктом конвергенції ембріональних форм східнослов'янських діалектів, а не процесу диференціації «пра-російської» (що в реаліях XIX – XX століть читалося як пра-«російської») мови. Цим спростовувалося засадниче для імперської ідеології уявлення про російську мову як

¹² Втім, варто пам'ятати про позитивну роль видатного російського славіста О.Шахматова у визначенні долі української мови. В.Брюховецький у примітках до згаданої статті В.Вернадського «Украинский вопрос и русское общество» з цього приводу пише: «Наприкінці 1904 р. царський уряд під тиском революційних подій був змушений піти на певні поступки щодо обмежень української мови. При Академії наук була створена спеціальна комісія для розгляду цього питання у складі академіків О.Шахматова, Ф.Корша, А.Фаміцина, Ф.Фортунотова, А.Лаппо-Данилевського і С.Ольденбурга. 18 лютого 1905 року комісія представила на затвердження загальних зборів Академії наук записку «Про відміну утисків малоросійського друкованого слова», яка була схвалена. Автори записки (в основному О.Шахматов і Ф.Корш) довели недолугість шовіністичних поглядів на українську мову і літературу та відзначили неприпустимість будь-яких перепон їх вільному розвитку у загальнолюдських інтересах. (Див.: В.Брюховецький. Примітки//В.Вернадский. Украинский вопрос и русское общество. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstor.com/ukrstor/vernadskij-ukrainskijwopros.htm>).

«старшу сестру» «молодших» української та білоруської та ідея про російський етнос як стовбур східнослов'янської спільності. *Історична фонологія української мови* завершила обґрунтування розвитку української мови – відповідно, й української нації – як самостійного і самоцінного феномену, а не як побічного продукту розвитку «старшої» чи «вартіснішої» нації та її мови.

До 50-х – 60-х років ХХ ст. усталена в офіційній славистиці (царській, потім – радянській) наукова аргументація з питання окремішності українського народу поділялася й світовою наукою. В світлі цих поглядів права українців як суб'єкта самовизначення поставали досить химерними. Ставлення визнаного авторитета у царині слов'янознавства, довготривалого лідера американської славистики Романа Якобсона до існування українців й української мови як до «непотрібного історичного ускладнення й непорозуміння»¹³ віддзеркалювало усталений підхід до цього питання.

Чітке уявлення про дух наукових дискусій та дискурсивні особливості полеміки з традиційною аргументацією довкола походження української мови дає, наприклад, робота Н. Гудзій¹⁴ «Литература Киевской Руси в истории братских литератур», опублікована 1989 року. Хоча уже з назви можна зрозуміти, яких висновків слід сподіватися, все ж варто навести вміщену тут оцінку поглядів Михайла Грушевського на розвиток українського народу: «Націоналістична загальноісторична і спеціальна історико-культурна концепції Грушевського, який очолював істо-

¹³ Докладніше про ситуацію довкола перцепції української ідеї в американській славистиці див.: Валявко І. Юрій Шевельов та Дмитро Чижевський: епістолярна спадщина мислителів минулого// Юрій Шевельов – філолог, мислитель, інтелігент/ Філологічний вісник. Зб. Наук. пр. /За заг. ред. А.В. Березовенко – К.: Політехніка, 2011. – С. 90 – 154.

¹⁴ Гудзий Н.К. Литература Киевской Руси в истории братских литератур//Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII – XVIII веков. – Киев: Наукова думка, 1989. – С.13 – 43.

ричну роботу своїх учнів і послідовників, породила на Україні цілу школу, яка перекручувала історичні факти і ставила собі за мету сіяти ворожнечу до російської культури і російського народу. У галузі історико-літературній до цієї «школи» належать книги з історії української літератури С.Єфремова, Б.Лепкого та ін., що повторювали схему Грушевського щодо літератури Київської Русі. Вплив «школи» Грушевського позначився, як уже говорилося вище, і в книзі «Нарис історії української літератури», виданої друком видавництвом Академії наук УРСР у 1945 році» [2, с. 42 – 43]. Отже, в основних рисах науковий дискурс царських часів зберігався в цій ділянці й у радянський період.

Однак, незважаючи на всю бажаність для панівного політичного режиму твердження про східнослов'янську спільність – навіть за умов тотального контролю за суспільною думкою – її належало обґрунтовувати. Як незаперечний і остаточний аргумент мусило правити лінгвістичне дослідження, традиційно сприймане як таке, що має «абсолютну доказовість». Заперечення інших, ніж панівні, поглядів – у цьому випадку Михайла Грушевського – з необхідністю обґрунтовувалися лінгвістично: «Змістовні і переконливі міркування про історичну долю східного слов'янства, висловлені Середоніним і Пресняковим і значною мірою підтримувані *результатами лінгвістичних досліджень Шахматова*, наочно ілюструють тенденційність і повну наукову *неприйнятність і безпідставність* теорії Грушевського про найдавнішу долю українського народу, який, *буцімто питомо* (курсив наш – А.Б.), з найдавніших часів, визначився як особливе етнічне і культурно-історичне явище» [3, с. 41]¹⁵.

¹⁵ Йдеться про російських вчених А. Преснякова – автора книги «Курс лекцій по русской истории. Киевская Русь» (М., 1938, Т.1), який читав лекції з історії Київської Русі у 1907/1908, 1915/1916 роках у Петербурзькому університеті, та С. Середоніна – автора книги «Историческая география» (Пгр., 1916). Їхній науково-педагогічний підхід щодо слов'янської етногенези, застосований в університетській освіті, ясно

Варто підкреслити, що сформована в XIX ст. в російській науці концепція М.Погодіна, розвинута пізніше О.Соболевським (суголосна поглядам О.Шахматова), не зазнала значних змін і лишалася панівною в питаннях східнослов'янської глото- й етногенези і в радянській науці.

У контексті українського державотворення теоретичний доробок Шевельова у галузі слов'янської фонології дав українській науці твердий ґрунт для обстоювання політичних інтересів української нації як державної¹⁶.

показує, на яких засадах формувалася офіційна славістика на межі XIX – XX ст. Обидва обстоювали думку про те, що слов'янське населення Русі XI – XII століть «перебувало у стані постійного руху і що звідси витікає, що так звані «племена» в дійсності обіймали лише населення певної місцевості, а зовсім не складали союзів споріднених, тобто кровних етнічних груп», а отже, «різноплеменність складу населення і різниця історичної долі тих чи інших його частин, що входять до його складу, не зумовлюють ще відмежування народів один від одного» (див.: Гудзій Н.К., – Назв. праця. – С.39).

¹⁶ Поява ґрунтовних україністичних наукових досліджень західних славістів (див., зокрема, роботи: P. Wexler. *Purism and Language: A study in modern Ukrainian and Belorussian nationalism (1840 – 1967)*. – Bloomington: Indiana U Press, 1974. – 446 p.; Motyl A. *Will the non-Russians rebel?: state, ethnicity, and stability in the USSR*. – Cornwell U, 1987. – 188 p.; Kohut Z. *History as a Battleground. Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine*// S.F. Star (ed.) *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. – Armonk NY; London, Eng., 1994; Hagen M., Kappeler A., Kohut Z., Sysyn F. *States, Nations, and Identities: The Russian-Ukrainian Encounter in the First Half of the Twentieth Century 1600-1945*. – Toronto: CIUS, 2003; Plokhii S. *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. – Toronto, 2005; Plokhii S. *Ukraine and Russia: Representing of the Past*. – Toronto, 2008 та ін.), а також – присвячених Україні фундаментальних праць російських науковців пострадянського періоду, як-от: О. Міллера «Россия и русификация Украины в XIX веке» та «Украинский вопрос» в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX века») (див.: Миллер А. Россия

З впровадженням праць ученого у славістичну освіту Америки культурно-політична активність українського народу поставала уже не як фактор розвитку Росії, не як діяльність, вершинною точкою якої мислилося возз'єднання із Росією (типовий і чи не єдино можливий для робіт радянського періоду підхід), але як діяльність суб'єкта політичного самовизначення.

Попри всі кон'юктурні можливості політичного впливу на конфігурацію і реконфігурацію геополітичного простору (відповідно, і на формулювання політико-історичних дефініцій, з яких складаються світоглядні фрейми) навіть у політиці та політології існує розуміння межі, яка відділяє імманентне, невідчужуване від кон'юктурного¹⁷. Право на самовизначення спирається

и русификация Украины в XIX веке//Россия – Украина: история взаимоотношений/РАН, Ин-т славяноведения; Ин-т «Открытое общество»; Отв. ред.: А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М.: Языки русской культуры, 1997; Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – СПб: Алетейя, 2000), позначених неупередженістю і глибиною знання української історії та історіографії (чим визначається і відповідний ступінь їхньої об'єктивності), великою мірою є наслідком сприйняття України як окремішнього предмета наукового інтересу, сформованого у світовій науці завдяки роботам Ю.Шевельова.

¹⁷ Розглядаючи особливості наукових дискусій довкола походження і становлення східнослов'янських мов, слід мати на увазі основну причину, якою було стимульовано їхню появу. За визначенням В.Живова, у період XVI – поч. XVII ст. перед російською і українською елітами постало «завдання наново побудувати ту коцептуальну основу, яка визначала їхнє взаємне сприйняття» (див.: Живов В. Разыскания в области истории и предьстории русской культуры. – М.: Гнозис, 1994. – С.344). Отже, саме питання влади (світської і духовної) визначало напрям інтелектуального руху в цій галузі, а не навпаки. Можна припустити, що саме брак об'єктивних показників пріоритеру російської еліти (адже на той час історична «молодість» Москви і «старшість» Києва навряд чи підлягали сумніву у свідомості поточних еліт обох народів) і

на імманентні характеристики окремішності суб'єкта самостійності¹⁸. Так чи інакше будь-які політичні цілі вимагають свого наукового (за умов тоталітаризму хоча б псевдонаукового) обґрунтування для того, щоб забезпечити собі – принаймні позірно – цю якість імманентності. З таких же причин виникла європейська «злива національних історій» у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. [4, с. 114 – 115]. Втім, коли йдеться про національну ідентичність та самовизначення, то найнадійніше вони забезпечуються лінгвістичними аргументами, оскільки саме мова є безпосередньо даною у сприйнятті кожному індивідові як невід'ємна частина його самості і як інструмент категоризації навколишнього світу за ознакою *свій-чужий*¹⁹.

спонукав розвиток соціальних міфів, наукових концепцій та метанаукового дискурсу, – тобто всього комплексу, що «раціоналізує начало влади» (Н.Бердяєв), і який би був спроможний легітимізувати великоросійські претензії на історичну, відтак і політичну першість.

¹⁸ Недарма лінгвістична окремішність українського народу як об'єкт нівелювання перебувала у фокусі імперських зусиль царської Росії та СРСР. За формою ці зусилля були досить різноманітними – від вилучення Катериною ІІ письмових текстів української редакції до розробки лінгвістичних теорій східнослов'янської спільності та орфографічного зближення. Виважено і об'єктивно динаміку застосування лінгвістичних обмежень як важеля етнонаціональної уніфікації подано у книзі Г. Півторака (2001) «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.langs.com.ua/publics/Pivtorak/index.htm>.

¹⁹ Розуміння мови як остаточного аргумента у світоглядних і політичних дискусіях, укоріненого в аксіологічному «спочатку було Слово», що спиралося, з одного боку, на логосичне трактування мови як явища трансцендентного, а, з іншого, – на чуттєву конкретність сприйняття її як індикатора групи, що від середньовіччя і до новітніх часів проявлялося створенням численних проектів універсальних мов (зокрема, *lingua generalis* Г.Лейбніца або створена картезіанцями універсальна граматики (*Grammaire générale*). У слов'янському ареалі найвідомішим досвідом політико-ідеологічної реформації через

Імманентні, невідчужувані лінгвістичні характеристики української мови були сформульовані Ю. Шевельовим у такий спосіб, що заперечити їх, незважаючи на їхню яскраво виражену інноваційність для світової славістики (інакше кажучи – цілковиту протилежність ustalеним поглядам), ніхто не спромігся. Натомість розроблена ним концепція слов'янської глотогенези, сперта на струнку теорію слов'янської фонології, була вповні визнана світовою наукою²⁰ і утвердилася в ній настільки, що, як уже згадувалося, лягла в основу славістичної освіти Америки. Позбавлені будь-якої тенденційності, дослідження Ю. Шевельова дотепер використовують як базові роботи зі слов'янознавства в усьому світі, оскільки, незалежно від власних політичних симпатій, в його роботах мова постає як об'єктивна даність, а не як бажаний чи уявлюваний з політичних, сентиментальних чи економічних причин конструкт.

Треба підкреслити, що сформульована Ю. Шевельовим теорія слов'янської глотогенези за сучасних умов проявляється ще однією гранню. В світлі її положень

мовно-інноваційну діяльність стало створення церковнослов'янської мови, що легітимізувало і посилювало владу (духовну й світську) слов'янських еліт у IX – X ст. Пізніше важливим лінгвістичним проектом, через який передбачалося здійснити політичне реформування суспільно-політичного устрою слов'ян відповідно до ідей, що згодом оформилися як панславізм, стало створення 1666 року Юрієм Крижаничем «єдиного слов'янського язика». Отже, сприйняття лінгвістичної аргументації як «високодостовірної і дієвої» через незаперечну об'єктивність для «наївних мовців» та глибоко укорінене в соціумі розуміння власне мовознавчої діяльності (переклади, укладання словників тощо) як уміння високого гатунку, обумовлює те, що за глибиною впливу на суспільну свідомість до лінгвістичної аргументації можуть дорівнюватися хіба що релігійні доктрини, які, в свою чергу, здебільшого вмщують лінгвістичний компонент.

²⁰ Створена Ю.Шевельовим теорія глотогенези стосується слов'янського ареалу, населення якого за сучасними даними становить близько чверті мільярда осіб, що дає уявлення про її релевантність та ступінь стрункості.

розвиток російської мови, будучи коректно потрактованим, стає більш вагомим фактором для формування постімперської національної ідентичності російського народу, ніж сукупність політизованих міфів (а, як відомо, «без міфів не можна керувати людськими масами» (Н.Бердяєв). «Старшість» російської мови є одним із міфів, виникнення яких стимулювалося багатовіковим імперським модусом російського самоусвідомлення, пригнічуючи водночас неупереджений науковий пошук.

В епоху домінування егалітарності як принципу організації суспільства наявність у науковому полі розробленої концепції, опертої не на імперські потреби якоїсь нації, але яка водночас була б задовільною у сприйнятті всіх слов'ян, відкриває нові можливості для несуперечного співвіднесення образу Росії в свідомості росіян з тим образом, який існує у сприйнятті її зовнішнім світом. Це є можливістю формування нової моделі російської національної самосвідомості, яка, вочевидь, була б органічнішою для постіндустріальної, постколоніальної, зрештою, постмодерної динаміки глобалізованого світу.

Праці Ю. Шевельова з фонології, за його власним визначенням, є «найбільш неприступними для невтаємниченого читача» лінгвістичними дослідженнями (додамо – і найреволюційнішими), але ними не обмежується його доробок, що справив суттєвий вплив на процеси українського націотворення. Роботи Ю. Шевельова торкаються практично всіх періодів та функціональних форм української мови (включно з ідіомом діаспори²¹). Засадничими працями для цілісного уявлення про мовну динаміку України є його «Нарис сучасної української літературної мови» (1951) та цитована вище «Українська мова у першій половині ХХ століття. Стан і статус» (1980 – 1987), в яких з високим ступенем теоретичного узагальнення було вперше об'єктивно висвітлено розвиток української мови у

²¹ Див., зокрема: Шерех Ю. Мова української еміграції в Німеччині (1945 – 1948). Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства. Рік третій. Нова серія. – 1949, вип. I – II. С. 38 – 45.

соціо-політичному контексті. У них представлено зв'язок ідеології, мовної політики як функції політики державної та її власне лінгвістичних проявів. Ю. Шевельов дослідив мовну динаміку України у складній взаємодії урбаністичних і неурбаністичних форм існування; відтворив картину стандартизації як важливого складника державного соборного процесу; виявив і класифікував історико-політичні чинники мовної ситуації в Україні, окреслив типологію механізмів впливу, цілеспрямовано застосовуваних щодо української мови з боку панівних режимів.

Не належачи до апологетів радянської влади, досліджуючи мовнополітичну ситуацію в Україні першої половини ХХ століття, Ю. Шевельов з максимальною повнотою враховує заслуги зовсім чужих йому зі світоглядних позицій комуністичних діячів підрадянської України: «...тепер і на високих щаблях партійної ієрархії були промотори української мови: деякі давні члени КП(б)У, колишні боротьбісти тощо» [5, с. 316]. Про представників нової радянської інтелігенції він пише: «Очолені колишнім боротьбістом²² В.Блакитним, вони заснували в січні 1923 р. спілку «пролетарських» письменників «Гарт». На відміну від плужан, що далі плекали традиційні народницькі теми, стилі та мову, бодай деякі члени «Гарту» зверталися до тематики міської, порушували проблеми універсальні та наважувалися на доволі сміливі експерименти (М.Хвильовий, П.Тичина та ін.). Не виступаючи одверто проти партійної лінії, вони на практиці розсували межі вжитку української мови геть далі, ніж офіційно передбачалося, і таким чином вносили суттєву корективу в саму партійну лінію, одночасно пропагуючи комуністичну ідеологію в загальній політиці й світогляді» [5, с. 315].

Здійснений Ю. Шевельовим аналіз соціолінгвістичної динаміки України першої половини ХХ століття цінний

²² Боротьбісти – назва Української партії соціалістів-революціонерів-комуністів, яка походить від назви центрального друкованого органу “Боротьба” (див.: Шаповал Ю. Фатальний бренд/ День. – 2005. –19 лютого).

не тільки сам по собі через свою ґрунтовність та майже унікальність, оскільки інших досліджень у цій ділянці відповідного періоду – обмаль. Соціолінгвістика є тією сферою наукового пізнання, яка синтезує суспільну рефлексію досить зрілої етнонаціональної чи національно-державної спільноти; формується вона тоді, коли усвідомлення мови як індикатора суспільної взаємодії досягає високого рівня, а періоди піднесення соціолінгвістичних досліджень збігаються в часі із піднесенням політичної активності суспільства або стають його провісниками.²³ Ця наука об'єднує такі напрями лінгвістичної діяльності, якими зазвичай супроводжується державотворчий процес (лексикографічне опрацювання мови, її кодифікація й стандартизація тощо), із дослідженням лінгвістично виявлених соціальних зв'язків і змін²⁴. Якщо лінгвістика є рефлексією людського буття, експлікованого в мові, то соціолінгвістику до певної міри можна визначити як «суперрефлексію» лінгвістичної рефлексії людської екзистенції. Отже, наявність соціолінгвістичних досліджень сама по собі є вагомим свідченням того, що нація відбулася.

У цій галузі, яка, як і вся радянська соціолінгвістика, на початку 30-х рр. ХХ століття зазнала нищення, Ю. Шевельов здійснив власну інноваційну і обширну реставраційну роботу із систематизації та узагальнення створе-

²³ Про роль лінгвістики у суспільній взаємодії див.: Гаспаров Б. Язык, память, образ. – М.: НЛЮ. – С.8.

²⁴ Прикладом експлікації «політичного» в «лінгвістичному» є запровадження невдовзі після оголошення незалежності України вживання прийменника «в», а не «на» у прийменниково-іменникових сполученнях з іменником *Україна* на позначення місця, а відповідно до «Правил відтворення українських власних назв засобами англійської мови» – нормативної вимоги не застосовувати артикль *the* перед іменником *Україна* та транслітерувати *Київ* як *Kyiv*. (Див.: Рішення Української комісії з правничої термінології №1. Протокол №5 від 14 жовтня 1995 р.; Додаток до рішення №9 Української комісії з питань правничої термінології. Протокол №2 від 19 квітня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazone.net/Kiev_Kyiv.html та <http://www.brama.com/art/transliterationu.html>, відповідно).

ного тоді в цій сфері Оленою Курило, Всеволодом Ганцовим, Костем Михальчуком, Борисом Ткаченком. У 1960-х роках, коли в Україні під забороною були не тільки роботи, але й імена цих визначних українських філологів, розробками Ю. Шевельова відтворювалася тяглість (поруч із імманентністю – ще одна необхідна для формування зрілої нації якість) незаангажованого наукового пошуку, що втілював відродженський пафос лінгвістики «золотого десятиліття» ранньої радянської доби²⁵.

Ю. Шевельовим проаналізовано також погляди багатьох інших видатних персоналій, що вплинули на формування української культури і науки, – Г.Сковороди, О.Потебні, В.Сімовича, Л.Булаховського та ін. в контексті сучасних їм політичних обставин, а особливо – в аспекті творення нації та національної ідентичності, чим ніхто до нього докладно не займався²⁶.

Не менш значущими, ніж глотогенеза слов'ян, для формування самоідентифікації нації та її зовнішньої легітимізації є виняткові за своєю коректністю роботи Ю. Шевельова зі становлення української мовної норми як фактора й індикатора соборності України²⁷. Досліджуючи вплив різних територій України (Галичини, Чернігівщини) чи творчості окремих письменників (І. Котляревського, П. Тичини та ін.) на вироблення загальнонаціонального мовного стандарту, Ю. Шевельов пред-

²⁵ Див.: Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – К.: Вид-во Києво-Могилянської академії, 2008.

²⁶ Див.: Березовенко А.В. Філологія як філософія Юрія Шевельова // Юрій Шевельов – філолог, мислитель, інтелігент/Філологічний вісник. Зб. Наук. пр. / За заг. Ред. Березовенко А.В. – К.: Політехніка, 2011. – С.28 – 42.

²⁷ Див. про це роботи Ю.Шевельова: «Внесок Галичини у формування української літературної мови» (Львів–Нью-Йорк: НТШ, 1996); «Чернігівщина у формуванні нової української літературної мови» (Париж – Нью-Йорк, 1961); «Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського» (Чернівці: РУТА, 1998), а також вже згадувана вище праця «Олександр Потебня і українське питання»...(С.7 – 64) та ін.

ставив ці явища як віддзеркалення інтегрального процесу націотворення, подібного тим, що переживали європейські нації в часи свого становлення.

Шевельов став першим українським славістом, у творчості якого об'єдналися прецизний аналіз довербального рівня й універсалізм філософії. Завдяки своїй унікальній інтердисциплінарності роботи Юрія Шевельова утворюють непротиричну картину універсального гуманітарного світогляду ХХ століття. Мабуть тому, протиставивши плеканим століттями соціальним міфам і створеним у межах цих міфів науковим концепціям суто об'єктивні дослідження, Ю. Шевельов радикально змінив уявлення про схему взаємовпливів слов'янських ідентичностей, зокрема, й про хибно ієрархізовані взаємостосунки східних слов'ян.

Найголовніше, на чому варто наголосити ще раз, – теоретичний доробок Ю. Шевельова дав українській науці твердий ґрунт для обстоювання політичних інтересів української нації. Його дослідженнями найрізноманітніших мовних проявів – від діалектів передписемних часів до стандартних і нестандартних урбаністичних форм та правових основ функціонування мови на всіх теренах – відтворено цілісну панораму лінгвістичної еволюції України. Цим не тільки було піднесено її цінність як складника цивілізаційного поступу, але великою мірою було накреслено вектори перцепції України як значущої геополітичної одиниці і українцями, і світовою спільнотою, утворено фрейми її повноцінної внутрішньо- і зовнішньополітичної реалізації.

Україні поталанило мати серед тих, хто себе з нею ідентифікував, геніїв світового масштабу, зокрема – Юрія Володимировича Шевельова. Попри те, що досягнення видатних українців довго притлумлювалися, плин часу повертає в Україну їхні імена²⁸, розуміння справжнього зна-

²⁸ Портрет Ю. Шевельова як геніального гуманітарія ХХ століття, науковця, особистості блискуче представлено в епістолярному романі О.Забужко «Юрій Шевельов. Вибране листування на тлі доби. 1992 – 2000» (К.: Факт, 2011).

чення їхньої праці та масштабу їхнього внеску в бачення світом України як достойної своєї незалежності держави. Такі постаті, як Юрій Шевельов, у періоди становлення чи інтенсивного відновлення державності провід нації придумує, якщо в реальності їх не було, творячи благодатний міф, що дає національним прагненням індульгенцію на здійснення.

1. Бердяєв Н. Царство Духа и Царство Кесаря. – М.: Республика, 1995. – С. 294.

2. Шевельов Ю.В. Я – мене – мені... (і докруги). Спогади. – Т.2 – Харків – Нью-Йорк: Березіль, 2001. – 303 с.

3. Гудзий Н.К. Литература Киевской Руси в истории братских литератур//Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII – XVIII веков. – Киев: Наукова думка, 1989. – С.13 – 43.

4. Касьянов Г.В. Теорії націй та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь. – С.352.

5. Шевельов Ю. Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського. – Чернівці: РУТА, 1998. – 80 с.